

УДК 331

СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ – БІДНІСТЬ: ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

SOCIAL PROBLEM OF GLOBALIZATION – POVERTY AND WAYS TO OVERCOME IT

Анатолій Миколайович ХАРЧЕНКО

викладач кафедри фінансів Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ)

Anatoliy M. KHARCHENKO

Lecturer of Finance Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)
Kharchenko85@gmail.com

Анотація. У статті висвітлено та визначено основні чинники, що спричиняють бідність в Україні та подано групування їх за фактором впливу. Запропоновано можливі шляхи подолання бідності за економічним, соціальним та правовим блоками.

Summary. The article describes and defines the main factors causing the poverty in Ukraine, suggested is grouping of them by the influence factor. Possible ways to overcome poverty by the economic, social and legal units are offered.

Ключові слова: бідність, розподілу доходів населення, рівень бідності, заробітна плата, споживчий кошик, фінансові інструменти.
Keywords: poverty, income distribution of population, poverty, salary, consumer basket, financial instruments.

Постановка проблеми. Нині спостерігають різке зниження макроекономічних показників, поляризація доходів, соціальна диференціація, що сприяє посиленню такого негативного явища як бідність. Безсумнівно вражають наслідки цього соціально-економічного явища: погіршення здоров'я населення, зростання смертності в країні, а також гальмування соціально-економічного розвитку країни. Насьогодні бідність є однією з глобальних проблем людства, що характеризує низький рівень життя населення.

У зв'язку з цим, варто звернути увагу на вдосконалення механізму подолання бідності. Хоча вже існує перелік запропонованих (як вітчизняними, так і іноземними фахівцями) шляхів вирішення цієї проблеми, проте рівень добробуту населення України так і залишається на досить низькому рівні. Саме цим і зумовлена необхідність дослідження особливостей подолання бідності та пошуку шляхів вдосконалення фінансових інструментів вирішення поставленої проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній літературі значну увагу приділяють

дослідженню теоретичних основ проблеми бідності, а також пошуку шляхів покращення рівня життя населення. Аспекти цієї проблеми досліджували такі вчені, як Н. Холод, Л. Дроздова, О. Ярош, О. Кириленко, А. Красун, А. Юхимчук та інші. Міжнародні організації також звертають значну увагу проблемі бідності. Це, насамперед, Організація Об'єднаних Націй, Світовий Банк, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна організація праці та інші. Але незважаючи на велику кількість наукових робіт, присвячених цьому питанню, фінансові інструменти подолання бідності в Україні потребують подальшого вдосконалення.

Метою статті є поглиблення теоретичних і удосконалення практичних засад розв'язання проблеми подолання бідності в Україні.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Використовуючи такі методи дослідження як системний аналіз (розгляд теоретико-методологічних аспектів проблеми бідності), методи статистичного, економічного та порівняльного аналізу (дослідження основних

показників бідності в Україні), метод синтезу (об'єднання основних шляхів вирішення проблеми бідності в блоки) було сформовано три основні блоки шляхів подолання бідності та розроблено механізм їх вдосконалення, який подано нижче.

Для України бідність стала не тільки хронічним явищем, визначаючи спосіб життя більшої частини населення, але і фактором поляризації суспільства, його поділу на дуже заможних і дуже бідних при катастрофічному зменшенні середнього прошарку суспільства. За результатами досліджень співвідношення доходів багатих українців до найбідніших складає 30:1. Для прикладу, в Китаї – 7:1, в Японії – 4,3:1, в країнах ЄС – 5,7:1 [6, с. 237].

Цей розрив настільки великий, що в країні фактично не існує середнього класу. Насамперед це зумовлено відмінностями в освіті й особистих здібностях, нерівномірним розподілом економічних ресурсів, відмінностями у становищі на ринку, різним ставленням до ризиків тощо.

У сучасних економічних реаліях аналіз структури доходів населення України станом на кінець 2011 року ілюструє (табл. 1), що більш ніж 4/5 усіх доходів формується за рахунок заробітної плати (41,8%) і соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів (37,0%), лише близько 1/5 – за рахунок прибутку та змішаного доходу (15,8%) і доходів від власності (5,4%). Очевидно, що таке співвідношення свідчить про:

- 1) високу залежність добробуту населення від допомог і виплат з боку держави;
- 2) фактичну відсутність в Україні середнього класу;
- 3) складність відкриття та ведення підприємницької діяльності;
- 4) Незначна швидкість руху і переливу капіталу всередині країни.

Враховуючи сучасний стан розвитку економіки України, проблему бідності необхідно досліджувати крізь призму різносторонніх інтегрованих факторів.

На нашу думку, послідовність передумов

формування та ескалації у соціальному просторі бідності є такою:

- 1) фактори економічного спрямування – комплекс таких негативних процесів: недостатність робочих місць та високий рівень безробіття, великі податкові стягнення, інфляційні процеси та високі ціни тощо;
- 2) фактори соціального спрямування - поляризація населення, відсутність середнього класу, поширення злочинності, проблеми наркоманії та алкоголізму, перенаселення та ін.;
- 3) фактори адміністративного спрямування – високий рівень політичної корупції, недостатня правова основа для усунення проблеми бідності тощо;
- 4) фактори природного спрямування – клімат, інтенсивне використання земель та зниження їхньої родючості, енергетичний дисбаланс тощо.

Слід зауважити, що бідність в Україні має свої стандарти та ознаки, які можна охарактеризувати як відсутність роботи як джерела існування, відсутність належних умов життя, низька якість харчування і високий відсоток витрат доходів сімей на харчування, неможливість користування платними медичними послугами і послугами освіти, низька професійно-освітня підготовка та коротка тривалість життя [7].

Одним з найважливіших показників, що характеризує розподіл доходів населення, є рівень бідності, питання про зменшення якого вже більш як 10 років перебуває у фокусі уваги.

Протягом 2007-2011 років в Україні спостерігалось деяке покращення показників (табл. 2), що впливають на рівень бідності в Україні. При цьому, слід відзначити, що з кожним роком підвищується межа бідності, тобто рівень доходу, нижче якого задоволення основних потреб людини є неможливим. На противагу цьому відносні показники, які характеризують частку бідних осіб, зменшилися несуттєво і залишаються на рівні часу, що передувало ухваленню Стратегії подолання бідності у 2001-2010 рр. [4].

Таблиця 1

Структура доходів населення України у % *

	2007	2008	2009	2010	2011	Відхилення (+;-)			
						2008/ 2007	2009/ 2008	2010/ 2009	2011/ 2010
Заробітна плата	44,8	43,3	40,8	41,7	41,8	-1,5	-2,5	0,9	0,1
Прибуток та змішаний дохід	15,3	15,5	14,5	14,6	15,8	0,2	-1	0,1	1,2
Доходи від власності	3,2	3,4	3,9	5,2	5,4	0,2	0,5	1,3	0,2
Соціальні допомоги та інші поточні трансферти	36,7	37,8	40,8	38,5	37,0	1,1	3	-2,3	-1,5

*Розраховано за даними Статистичного щорічника України [5, с.393]

Таблиця 2

Основні показники бідності в Україні [1, с. 25]

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	Відхилення (+;-)			
						2008/ 2007	2009/ 2008	2010/ 2009	2011/ 2010
Межа бідності, грн на 1 особу на місяць	526	778	835	922	953	252	57	87	31
Межа злиденності, грн на 1 особу на місяць	420	622	668	в/д*	762	202	46	в/д	в/д
Рівень бідності, %	27,3	27	26,4	26,4	27	-0,3	-0,6	0	0,6
Рівень злиденності, %	13,8	13,6	13	в/д	13,4	-0,2	-0,6	в/д	в/д
Глибина бідності, %	23,1	23,4	22,3	21,3	22,1	0,3	-1,1	-1	0,8
Сукупні еквівалентні витрати бідного населення, грн на 1 особу на місяць	405	596	649	725,6	739,1	190,9	53,1	76,6	13,5

*Примітка: в/д – відсутні дані

За даними ООН, середня вартість споживчого кошика для однієї людини має становити 17 доларів на день (табл. 3). Якщо людина отримує заробітну плату близько 510 доларів, то вона перебуває на межі бідності. Враховуючи, що середньомісячна заробітна плата в Україні (станом на 2010 рік) становить 2239 грн (280 дол.), виходить, що заробіток в Україні майже вдвічі нижчий за межу бідності в сусідніх європейських країнах.

Всесвітній банк запропонував при глобальних дослідженнях вважати рівнем бідності доходи менші ніж 1,25 дол. на день, що дорівнює 10 грн. Коли дохід менший, то виникає проблема виживання людини. Проте, на нашу думку, враховуючи сучасні ціни на ринку, цей показник має становити 20 грн на день.

З кожним роком погіршується добробут сільського населення. Про це свідчить те, що майже 40% сільських жителів України належать до категорії бідних. Попри обмежені можливості щодо працевлаштування і високе безробіття у селі, низьку оплату праці у сільському господарстві, селяни потерпають через відсутність необхідних зручностей, таких як послуги освіти, охорони здоров'я, культури, спорту та ін.

Насьогодні в Україні головним чинником ризику бідності є безробіття. Хоча мінімальна компенсація по безробіттю з 1 грудня 2011 року становить 544 грн, вона є досить низькою. На нашу думку, щоб забезпечити позитивні тенденції зниження рівня бідності серед цієї групи населення, уряд повинен спрямувати свої зусилля на розвиток ринку праці (нові робочі місця, простота оформлення та ведення підприємницької діяльності), забезпечуючи навчання упродовж життя.

В Європейському Союзі бідними вважають осіб, дохід яких становить менше 60% від середнього

показника в країні, при цьому також враховують усі соціальні виплати [3]. За оцінками ООН, в Україні бідних людей – 78% (в Європі – 17%). Така ситуація може призвести в майбутньому до соціальної нестабільності та встановлення тоталітарного режиму.

В Україні критерії бідності згідно із даними Державного комітету статистики визначають суб'єктивним методом: як свідчать результати, 44% респондентів вважають себе бідними, 38% – небагатими, 11% – середняками, 0,2% – багатими, та 0,02% – дуже багатими [2, с. 82].

Варто відзначити, що за Індексом добробуту підготовленим Лондонським Інститутом Легатум для 110 країн світу, Україна в цьому списку знаходиться в групі найбідніших країн світу та займає 69 місце – одне з найнижчих у Європі [6, с. 327].

За таких масштабів бідності виникає замкнене коло «низька купівельна спроможність – низький попит на товари і послуги – скорочення внутрішнього ринку». І розірвати це коло без серйозного збільшення доходів неможливо. Якщо не досягти реального зростання доходів, позитивне вирішення проблеми подолання бідності втрачає перспективу. Бідність населення загалом, і економічно активного зокрема, створює обмеження для розвитку економіки. Ризики та наслідки бідності в країні є такими, що їх без перебільшення можна назвати загрозою економічній безпеці країни.

Прогнозні показники бідності, передбачені Стратегією [4], щодо скорочення до 2010 року рівня бідності до 21,5%, а рівня крайньої бідності – до 3% залишилися невиконаними. Саме цим і зумовлена необхідність пошуку ефективних шляхів подолання бідності в Україні.

На нашу думку, подолання бідності населення

Вартість споживчого кошика у 2010 році [3]

Запропонований українською владою	1569 грн / 196 дол.
За даними опитування українців	3580 грн / 447 дол.
За розрахунками експертів ООН	500 дол.

України можливе лише за умови забезпечення економічного зростання, в процесі якого збільшується зайнятість населення, з'являються нові робочі місця, збільшуються доходи бюджетів та соціальних фондів, а також доходи працюючого населення.

Вирішення проблеми бідності населення України можливе за умови створення середнього класу і збільшення прошарку людей, які б ідентифікували себе як заможні люди за рівнем і структурою своїх доходів і видатків. Наприклад, у високорозвинених країнах частка середнього класу становить 60% населення, а в Україні середній клас фактично відсутній.

Важливим фінансовим інструментом подолання бідності є соціальні пільги. В Україні одна й та ж людина може користуватися пільгами за кількома видами, тому перелік пільговиків складає більше, ніж половина населення України. Щороку кількість пільгових категорій зростає, а тому збільшуються масштаби фінансування надання соціальних пільг. Наявність все більшої кількості пільговиків підриває основне призначення соціального захисту – підтримку найбільш вразливих верств населення. Соціальна допомога повинна надаватись лише тим громадянам, які дійсно її потребують, тобто тим, які позбавлені засобів для існування. В умовах ринкового господарювання слід використовувати переважно грошові виплати, а не натуральні. При цьому всі пільговики будуть поставлені в рівні умови і зможуть ефективніше розпоряджатися цими коштами.

Особливої уваги заслуговує рівень заробітної плати населення України. Лише зростання рівня оплати праці зможе підвищити задоволення фізіологічних, соціальних та культурних потреб населення. Для зростання частки заробітної плати у ВВП і структурі доходів населення необхідно підвищити продуктивність праці. Досягти цього можна завдяки інноваційному розвитку економіки. Важливу роль має відіграти підвищення мінімальної заробітної плати до рівня прожиткового мінімуму.

Основними шляхами вдосконалення оплати

праці в Україні є: ефективні заходи в галузі розробки взаємодоповнюючих і послідовних заходів, що стосуються мінімальної заробітної плати і колективних договорів; підвищення державного впливу на регулювання та контроль за системою оплати праці; переглянути політику регулювання оплати праці в частині розподілу витрат від національного до локального рівнів економіки; впровадження нового підходу до оподаткування прибутку підприємства; встановити диференційовані ставки прибутку; запровадження на кожному підприємстві сучасного, адекватного умовам перехідної економіки організаційно-економічного механізму визначення індивідуальної заробітної плати; збільшення обсягів виробництва продукції шляхом запровадження новітньої техніки; збільшення кількості державних замовлень на виготовлення продукції вітчизняними підприємствами; запровадження погодинної оплати праці; потрібно розробити і запровадити методику розрахунку регіональних прожиткових мінімумів тощо.

Варто зауважити, що український споживчий кошик не враховує сучасних потреб людини, пов'язаних з технологічними, інтелектуальними, інформаційними змінами в сучасному суспільстві. Важливо, щоб ті мінімальні гроші, які одержує людина, забезпечили їй повноцінне харчування, а саме: українець має споживати за місяць 165 г сала, 1 кг 295 г яловичини, 630 г свинини, 1 кг 140 г м'яса птиці, 5 кг хліба, 7,8 кг картоплі, 2 кг помідорів, 7,9 кг фруктів. Споживчий кошик має, окрім того, передбачати достатні витрати на одяг, оплату комунальних послуг, задоволення культурних та інформаційних потреб [3].

В Україні вже більше 10 років не переглядався набір товарів та послуг і структура нормативів для обчислення прожиткового мінімуму, які відповідали б реаліям економічного життя в Україні. У прожитковому мінімумі не враховано низку життєво необхідних видатків домогосподарств: на будівництво чи купівлю житла або одержання його у найм, на освіту, оздоровлення, платні медичні послуги, утримання

дітей у дошкільних навчальних закладах тощо. При розрахунках загального показника по Україні необхідно враховувати регіональні відмінності цін на продовольчі та непродовольчі товари.

Рівень зайнятості та ринок праці посідають не останнє місце серед фінансових інструментів подолання бідності. Для їх вдосконалення важливим є зниження рівня безробіття, розвиток тимчасової зайнятості і громадських робіт, зростання рівня трудових доходів, скорочення заборгованості з виплати заробітної плати і соціальної допомоги, регулювання мінімальної заробітної плати, збільшення пенсій та споживання найбільш бідними верствами населення, підвищення ефективності виробництва за рахунок зростання продуктивності праці, посилення ефективності системи соціального захисту населення.

Перспективним шляхом підвищення рівня життя населення, а, отже, вдосконалення системи соціального захисту населення є створення сприятливих умов для ведення малого і середнього бізнесу. Нині в Україні частка доходів від підприємницької діяльності у структурі грошових доходів населення є недостатньо високою порівняно з іншими країнами. Проте саме ці доходи можуть стати важливим джерелом підвищення рівня добробуту в Україні. За даними Світового Банку, у 2011 році Україна посідала 145 місце з 183 країн світу за індексом легкості ведення бізнесу.

Особливої актуальності набуває проблема спрощення системи оподаткування. З ухваленням Податкового кодексу податкова система стала більш спрощеною, адже число податків та обов'язкових зборів скоротилося. Звичайно це полегшує сплату податків і є передумовою розвитку малого і середнього бізнесу. Проте додаткову складність при сплаті податків в Україні зумовлює громіздка система сплати відрахувань на соціальне страхування, що складається з чотирьох окремих програм соціального страхування.

Важливим етапом запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб і, водночас, встановлення неоподаткованого мінімуму на рівні прожиткового мінімуму.

У системі соціального захисту населення України не виконують ефективний фінансовий контроль здійснення виплат і надання пільг, як один з принципів ефективного управління суспільними фінансами. Це проявляється в існуванні суперечностей у різних нормативних актах через їхню надзвичайно велику кількість.

В Україні відсутній єдиний державний реєстр громадян, які мають право на соціальну підтримку і користуються пільгами. Необхідно організувати

належний облік пільгових категорій населення, адже на сьогодні в Україні нараховують більше 120 категорій пільговиків, майже половина з яких – за професійною ознакою.

Подальше вдосконалення соціального захисту неможливе без підвищення доступності якісних бюджетних послуг. Недоступними суспільними послугами є, насамперед, послуги з освіти та охорони здоров'я. У деяких населених пунктах, особливо в сільських місцевостях, поблизу житла відсутні медичні установи, аптеки, дошкільні заклади, а також об'єкти торгівлі. Проблемним питанням є також відсутність регулярного транспортного сполучення з іншими населеними пунктами. Фінансування створення таких зручностей лягає в основному на державу та органи місцевого самоврядування: необхідно вдосконалити механізм встановлення цін на суспільні послуги, мінімізувати зростання цін на суспільно важливі товари і послуги.

Досвід зарубіжних країн доводить, що перспективним шляхом вдосконалення системи соціального захисту населення є досягнення сталого економічного зростання. Для цього потрібне підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Рушійною силою має стати науково-технічний потенціал нашої країни. Україна, маючи значний науковий потенціал, використовує його недостатньо. Для підвищення ролі науки у забезпеченні економічного зростання необхідним є фінансування інноваційних проєктів з державного бюджету.

Особливу увагу слід звернути на вирішення житлових проблем людей. Найважливішою з нереалізованих потреб як малозабезпечених громадян, так і тих, хто перебуває на межі бідності, є потреба у житлі. У більшості сімей України спостерігають таку ситуацію, що квадратних метрів житлової площі не відповідає кількості осіб у сім'ї. Наприклад, у 2009 році кількість громадян, які потребували житло становила 1174 особи, а кількість громадян, що його отримала – 11 осіб. На нашу думку, держава має надавати молодим сім'ям безвідсоткові кредити на купівлю житла.

Отже, всі шляхи подолання бідності можна згрупувати на три основні блоки: соціальний, економічний, правовий.

1. Соціальний блок:

- зміцнення довіри до держави, її фінансової і банківської систем;
- підвищення рівня освіти населення;
- ліквідація таких депривацій, як відсутність поблизу житла аптек, медичних установ, дошкільних закладів, регулярного щоденного транспортного сполучення.

2. Економічний блок:

- підвищення конкурентоспроможності національної економіки за рахунок значного науково-технічного потенціалу нашої країни;
- підвищення рівня зайнятості та розвиток ринку праці;
- підвищення та удосконалення оплати праці, а також збільшення її частки у структурі доходів громадян;
- створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу, що призведе до покращення добробуту населення формування середнього класу в Україні;
- вдосконалення системи соціального захисту;
- врахування майнового стану громадян при наданні соціальних допомог;
- удосконалення адресної соціальної допомоги та соціальних послуг, скасування соціальних пільг, що встановлені за професійною ознакою;
- ліквідація великого розриву між мінімальними і максимальними пенсіями, збільшення розмірів мінімальних пенсій;
- підвищення ролі бюджету у вирішенні житлових проблем людей;
- перегляд набору товарів та послуг і структури нормативів для обчислення прожиткового мінімуму, які відповідали б реаліям економічного життя в Україні;

- вдосконалення механізму встановлення цін на суспільні послуги, мінімізація зростання цін на суспільно важливі товари і послуги.

3. Правовий блок:

- розробка Стратегії попередження та подолання бідності населення України в умовах фінансово-економічної кризи на 2010–2015 рр. та затвердження Урядом України заходів щодо її виконання;
- дієвий контроль за цільовим та ефективним використанням коштів, призначених для соціального захисту населення;
- створення єдиного державного реєстру громадян, які мають право на соціальну підтримку і користуються пільгами, налагодити облік пільгових категорій населення;
- спрощення системи оподаткування та запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб.

Висновки. Подолання бідності, здійснюване комплексом фінансових інструментів, є важливим елементом як для підвищення рівня життя населення, так і для розвитку економіки країни. Використання запропонованих шляхів подолання бідності дозволить зменшити число бідних в Україні та покращити умови життя українців. Що в подальшому дасть можливість знизити рівень бідності та її глибину.

Список використаних джерел

1. Звіт про результати аналізу виконання Комплексної програми забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності в Україні. — К. : Рахункова палата України, 2011.
2. Красун А. Бідність в Україні та шляхи її подолання / А. Красун, Я. Турчин // — Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — 2008. — №20. — С. 81–85.
3. Межа бідності в Україні та Європі [Електронний ресурс] / Z-Україна: статистика, економіка, тенденції. — Режим доступу : <http://zet.in.ua/socium/mezha-bidnosti-v-ukra%D1%97ni-ta-yevropi/>

4. Про Стратегію подолання бідності [Електронний ресурс] : указ Президента України від 15.08.2001 № 637/2001. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1083.2249.0>.
5. Статистичний щорічник України за 2009 рік: державний комітет статистики / за ред. О. Г. Осауленка. — К. : Консультант, 2010. — 567 с.
6. Холод Н. М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках: монографія / Н. М. Холод. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. — 442 с.
7. Юхимчук А. Чому бідні ...?! / А. Юхимчук // Голос України. — 2011. — №51. — С. 32–34